

Kılıç, Ensar ve Serpil Ersöz (2020). “Zamir /N/’sinin Türkçedeki Fonemorfolojik Gelişimi”. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 21, S. 38, s. 565-606.

DOI: 10.21550/sosbilder.585753

Araştırma Makalesi

ZAMİR /N/’SİNİN TÜRKÇEDEKİ FONEMORFOLOJİK GELİŞİMİ*

Ensar KILIÇ**
Serpil ERSÖZ***

Gönderim Tarihi: Temmuz 2019

Kabul Tarihi: Ağustos 2019

ÖZET

Altay dillerindeki, 3. kişi kategorisiyle alakalı zamir ve iyelik çekimlerinin bağlantı noktalarında görülen zamir /n/’sinin kökeni hakkında bugüne dek birçok çalışma yapılmıştır. Zamir /n/’si, Türk lehçelerinde [n, ɲ, ŋ] alofonlarıyla sesletilmekte veya /n/ > /ɲ/ > /Ø/ gelişimiyle eriyerek yüzey yapıda kaybolmaktadır. Yapılan çalışmalarda zamir /n/’sinin eskicil 3. kişi zamiriyle ilişkili bir morfolojik kalıntı olduğu konusunda iddialar ortaya atılmış, ayrıca zamir /n/’sinin yardımcı ses olduğuna dair görüşler dile getirilmiştir. Bununla birlikte zamir /n/’sinin Altay dilleri ve Türk lehçelerindeki fonetik varlığına dair araştırmaların sayısı oldukça azdır. İşte bu makalede, zamir /n/’si; yalnızca barındırdığı sesin morfolojisi açısından değil fonem teorisinin imkânlarından da faydalanılarak fonolojik geçmişi yönüyle ele alınmaktadır. Ayrıca önceki çalışmalardan farklı olarak zamir /n/’si kullanıldığı konumlar için ayrı ayrı değerlendirilmiş; üretken-dönüşümlü dil bilgisi bağlamında zamir /n/’si ve Ana Altaycada bulunan eskicil teklik kategorisi eki *+n, yapı bakımından karşılaştırılmıştır. Böylelikle zamir /n/’sinin fonemorfolojik tarihi hakkında yeni bilgilerin elde edilmesi amaçlanmıştır.

* Bu makale, “Ana Türkçedeki Fonemik Yarılımların Eski Türkçedeki Yardımcı Seslerin Oluşumundaki Etkisi” adlı yüksek lisans tezinden yararlanılarak üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, ensarkilic@hotmail.com.tr

*** Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celâl Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, serpilersoz@yahoo.com

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences

Cilt: 21 Sayı: 38 / Volume: 21 Issue: 38

Anahtar Kelimeler: *zamir /n/'si, eskicil teklik kategorisi eki, yardımcı ses, Altay dilleri, fonem teorisi*

Phono-morphological Development of Pronominal /N/ in the Turkish

ABSTRACT

Much work has been done about the origin of pronominal /n/ seen in the connection points with case suffixes of third-person possessive suffix and third-person pronoun in Altaic languages. The pronominal /n/ is voiced by [n, ŋ, ɲ] allophones in Turkish dialects. Besides, in surface structure, it subjects to development of /n/>/ŋ/>/Ø/ sometimes. In studies conducted, claims have been made that pronominal /n/ is a morphological relic associated with archaic third-person pronoun. There were also ideas that the pronominal /n/ was an auxiliary phoneme. However, there are very few researches on the phonetic existence of pronominal /n/ in Altaic languages and Turkish dialects. Here in this article, pronominal /n/ was examined not only in terms of the morphological history of the sound it contains but also its phonological background by utilizing the opportunities of phoneme theory. In addition, the pronominal /n/ was evaluated separately for the various locations where it was used. Thus, in the context of generative grammar, the pronominal /n/ and the archaic uniqueness category suffix (*+n) in the Main Altai Era were compared in terms of structure. Thus, it is aimed to obtain new information about the morphological and phonological history of the pronominal /n/.

Key words: *pronominal /n/, archaic singular category suffix, auxiliary phoneme, Altaic languages, phoneme theory*

Giriş

Türkolojide, teklik ve çokluk 3. şahıs zamirlerinin çekimi ile teklik 3. şahıs iyelik ekli kelimelerin durum ekleri ile kullanılışı sırasında araya giren /n/ ünsüzüne zamir /n/'si adı verilmektedir (Korkmaz 2017: 258). Ayrıca aitlik eki olan +ki'den sonra hâl eki gelmesi durumunda da zamir /n/'si ortaya çıkmaktadır (Korkmaz 2017: 258; Yılmaz 2012: 2764). Tarihî Çağatay lehçesinin dışında; Yakut, Özbek ve Yeni Uygur lehçelerinde zamir /n/'si, kalıplaşmış birtakım

yapılar dışında genel bir kullanıma sahip değildir (Başdaş 2014: 147-161).

Zamir /n/'sinin kökeni ve adlandırılması konusunda, bugüne kadar muhtelif görüşler ortaya atılmıştır. Zamir /n/'si ile ilgili ilk görüşlerin, 16. yüzyıl dil bilginlerinden Bergamalı Kadri tarafından dile getirildiği bilinmektedir. Bergamalı Kadri, “şu” ve “bu” işaret zamirleri ile hâl eklerinin arasında ortaya çıkan /n/ sesinin, aslında bu zamirlere dâhil olduğunu söyleyerek /n/ sesinin zamirlerin yalın hâldeki kullanımlarında eridiğini ifade etmiştir (2002: 32). Yani ona göre zamir /n/'si yardımcı bir ünsüz değil; tarihî dönem içerisinde erimeye uğramış morfolojik bir parçadır.

Muharrem Ergin'e göre /n/ yardımcı sesi, iyelik ekli kelimelerde iki vokal arasında veya bir vokal ile bir konsonant arasında kullanılır: *el-i-n-den, kendi-si-n-e, yan-ı-n-da, evindeki-n-den misallerinde olduğu gibi* (2008: 145-146). Ergin, analogi dışında ortaya çıkması için görünürde bir sebep olmadığını savunduğu zamir /n/'sini, çağdaş Türkiye Türkçesinde yardımcı ses olarak değerlendirmek gerektiğini belirtmektedir (2008: 144). Zamir /n/'sinin analogik bir bulaşma sonucunda ortaya çıkmış olabileceğini ifade eden araştırmacılardan bir diğeri Tahsin Banguoğlu'dur. Banguoğlu, yanlış ayrışma sonucunda zamir /n/'sinin dildeki iyelik eki bulunan yapılara ve zamirlere bulaşan “koruyucu bir ses” olduğunu savunmaktadır (2011: 74-75). Bu araştırmacıların yanında, Jean Deny ve Metin Karaörs de zamir /n/'sinin yardımcı ünsüz özellikleri gösterdiğini düşünmüştür (Deny 1941: 181; Karaörs 2005: 27-36).

Zamir /n/'sine “şahıs gaip zamiri” adını veren Ali Ulvi Elöve; zamir /n/'sinin “ol” zamirinin son sesinde görülen /l/>/n/ değişimi sonrasında oluştuğu fikrini benimsemektedir (akt. Kocasavaş 2004: 54). Ona göre “ol” zamirinin fonetik gelişimiyle ortaya çıkan bu ses, zamanla diğer yapılara da analogi yoluyla bulaşmıştır.

Şinasi Tekin, Nikolaus Poppe, Marcel Erdal ve Lars Johanson, zamir /n/'sini açıklarken çekim hâli (oblik hâl, eğri hâl) kavramından yararlanmışlardır. Çekim hâli, bir dil bilimi terimi olarak isimlerin ve zamirlerin özne dışında farklı bir söz dizimi bağlamına aktarımını sağlayan isimlere ve zamirlere özgü hâli tanımlamaktadır (Crystal 2008: 337). Bu araştırmacıların görüşlerine göre, eskicil 3. kişi zamiri; hâl ekleriyle ulandığı durumlarda, çekim hâline bürünerek bu hâli sağlayan +n veya +m (*Moğolcada*) ekini almaktadır (Ş. Tekin 1992: 90; Poppe 1955: 214; Johanson 2015: 112; Erdal 2004: 199). 1. kişi zamiri *bi, 2. kişi zamiri *si ve 3. kişi zamiri *i; söz dizimsel bağlaşıklığını çekim hâli ile sağlamaktadır. Johanson, çekim hâlinin Türkçe için isimlerin dışında zamirlere özgü bir hâl olduğu görüşündedir (2015: 112).

Zeynep Korkmaz'a göre -kökeni her ne olursa olsun- Türkiye Türkçesi için /y/ ile birlikte zamir /n/'si de bugün için yardımcı ünsüz görevindedir (2009: 28-29). Korkmaz, zamir /n/'si ile ilgili düşüncelerini şu sözlerle açıklamaktadır: *Üçüncü şahıs zamirinin çekiminde ortaya çıkan /n/ sesi kökence ne olursa olsun bugün artık varlığını adlardakinden ayrılan özel bir biçimde ortaya koymakta ve dil araştırmalarında terim olarak zamir /n/'si diye adlandırılmaktadır* (2009: 402).

Ahmet Bican Ercilasun zamir /n/'sinin arkaik dönemlerden bugüne ulaşmış gramatikal bir iz olduğunu düşünmektedir. Ona göre zamir /n/'si, dildeki ses çatışmalarından ortaya çıkmadığı gibi bir yardımcı ses olarak da kabul edilemez (2000: 221).

Talat Tekin'e göre zamir /n/'sinin kökeni, Ana Altaycada var olduğu düşünülen *i(n) 3. kişi zamirine dayanmaktadır (Aktaran: Eker 2004: 228-235). Tekin, bu görüşünü, Altay dillerinde 3. kişi zamirinin hâl ekleriyle ulanması esnasında ortaya çıkan yapılara dayandırmaktadır. Claus Schönig ve Han Woo Choi de, Talat Tekin'in bu görüşlerine büyük oranda katılmaktadır. Tekin ile bu araştırmacıların

arasındaki fark eskicil 3. kişi zamirinin durumu hakkındadır. Schönig ve Choi, eskicil zamirin *i olduğunu, *i zamirine ulanan +n'nin ise farklı bir morfem olduğunu iddia etmektedir (Aktaran: Korkmaz 2009: 401; Choi 1991: 191-196). Schönig'e göre *i(n) yapısının son sesi konumundaki +n, teklik ifade eden eskicil bir ektir (Aktaran: Korkmaz 2009: 401). Ensar Kılıç tarafından, fonem teorisi bağlamında Eski Türkçedeki yardımcı sesler üzerine kaleme alınan yüksek lisans tezinde de, Schönig'in bu görüşünü destekleyen kanıtlara ulaşılmıştır (2018: 83-84). Ancak Alyılmaz'a göre 1 ve 2. kişi zamirlerinin sonundaki /+n/ bugün işaretsiz bir şekilde kullanılan eskicil bir teklik eki olmakla birlikte, zamir /n/'si ile bahsi geçen teklik eki aynı yapı değildir (2011: 523).

Zamir /n/'sini iyelik sıfatı olarak niteleyen Efrasiyap Gemalmaz, konu hakkında şunları söylemektedir:

(Zamir n'si) Türkçenin genelinde, bilinen tarihi boyunca herhangi bir ses bütünlüğü ile işaretlenmemiş olduğu için bugün /Ø/ ile gösterebileceğimiz teklik ve/vy çokluk 3. şahsı ekleşerek temsil etmiş olan, tarihin karanlık devirlerinde işaretli olduğunu düşündürebilecek bir iyelik sıfatının (ş +k +he: +ilg) yani «...+(y)A ait olan» anlamındaki bir sıfat fiilin (=participle) kalıntısı olması kuvvetle muhtemeldir (1996: 166-167).

Grönbech, zamir /n/'sini “harfitarif” adını verdiği 3. teklik iyelik ekine dâhil etmektedir. Aynı zamanda ona göre 3. teklik kişi iyelik ekinde bulunan /i/ uzun bir ünlüdür (2011: 78-80). Grönbech gibi zamir /n/'sinin 3. teklik kişi iyelik ekine dâhil olduğunu düşünen bir diğer araştırmacı ise Gürer Gülsevin'dir. Gülsevin'e göre, 3. teklik kişi iyelik ekinin hâl ekleriyle ulanması esnasında yardımcı ses görevini /y/ değil /n/ foneminin üstlenmesi; zamir /n/'sinin yardımcı bir ses olmadığını göstermektedir (2011: 13). Ona göre, 3. teklik kişi iyelik ekinden sonra ünsüz ile başlayan bir hâl eki geldiğinde dahi, birçok lehçede zamir /n/'sinin görülmesi bu kanıtı daha da pekiştirmektedir (2011: 13). Gülsevin'e göre, 3. teklik kişi iyelik ekinin bitiş ünsüzü olan /n/;

kendisinden sonra bir ek gelmediğinde çoğunlukla erimiştir. Bununla birlikte, Gülsevin; tarihî lehçelerde bitiş ünsüzünün erimediği 3. teklik kişi iyelik eklerine rastlanılabildiğini savunmaktadır (2011: 12-15). Ona göre “‘isayı resülün müştücüsün kıldı” ifadesinde yer alan “müştücüsün” yapısının son sesindeki /n/, belirtme hâli ekinden oldukça uzak olup aslında 3. teklik kişi iyelik ekine dâhildir. Bu durumda 3. teklik kişi iyelik eki +(s)I(n) biçimindedir (2011: 12-15).¹ Grönbech ve Gülsevin’in 3. teklik kişi iyelik ekinin +(s)I(n) biçiminde tasarlaması gerektiğine dair izahıyla Cahit Başdaş’ın görüşleri örtüşmektedir. Nitekim Başdaş, “Dede Korkut” özelinde 3. kişi iyelik eki görünümünde bulunup +(s)I(n) eki almış birçok isim örneğini listelemiştir (2008: 6). Araştırmacı, zamir /n’/si konusundaki düşüncelerini şu cümlelerle özetlemektedir:

Türk dilinde üçüncü şahıs iyelik eki, diğer iyelik ekleri gibi zamir kaynaklıdır. Ana Altaycada öncül konumda bulunan zamir+ilgi hâli (*in+iñ) kuruluşundaki iyelik zamiri, gramerleşerek soncul konuma geçmiş ve iyelik ekine [*in+iñ>+(s)I(n)] dönüşmüş olmalıdır. Çekim esnasında üçüncü şahıs iyelik ekine eklenen /n/ foneminin zamir n’si olarak adlandırılması, bu ses biriminin iyelik ve şahıs ekleri gibi zamir kaynaklı olduğu anlamına gelmektedir (2014: 158).

Cengiz Alyılmaz, zamir /n’/si ve iyelik ekleri arasındaki ilişkiyi sorgularken fonetik ve morfolojik çerçevenin yanında, zamir /n’/sinin

¹ 3. kişi iyelik ekine farklı bir açıdan yaklaşan Caner Kerimoğlu, Orhun Yazıtları’ndaki 3. kişi iyelik ekini alan nesne durumundaki kelimelere hangi şekillerde karşılaşıldığını tespit edebilmek için *ölür-* “öldür-” fiilinden yararlanmıştır. Çünkü bu fiille kullan ve 3. kişi iyelik eki alan nesnelerin tümü /n/ sesi ile bitmektedir. Bu bağlamdaki verilere göre, 3. kişi iyelik eki alan nesne durumundaki isimler hep /n/ sesiyle sonlanırken, aynı eki alan fakat nesne durumunda kullanılmayan isimlerde ek çoklukla +(s)I biçimindedir. Kerimoğlu bu durumu “+(s)I(n) eki sadece iyelik için değil yükleme hâli için de kullanılmış olabilir” biçiminde yorumlamaktadır (2007: 322, 330).

özellikle kelime gruplarıyla ilişkilerini derin yapıda ele almaktadır. Alyılmaz, zamir /n/'si ve iyelik ekleri arasındaki ilişkiyi şu sözlerle ifade etmektedir:

Bu ünsüz, üzerine belirtilen/nitelenen/tamlanan eki almış bir isim veya isim soylu kelime veya kelime grubunun hâl kavramı ifade eden görevli bir eleman (ek, ek+ek, ek+edat, edat)'la birlikte kullanımı sırasında ortaya çıkmakta ve iyelik eki 3. teklik ve/vy çokluk şahıs eklerini karşılamaktadır. n ünsüzü, bu fonksiyonuyla Türkçenin üzerine herhangi bir hâl eki almamış tamlamalarında işaretli /+Ø+/ olarak karşımıza çıkan iyelik eki 3. teklik ve/vy çokluk şahıs eklerinin Türkçenin karanlık dönemlerinde (belki de Ana Altayca döneminde?) n ünsüzü ile karşılanmış olabileceğini düşündürmektedir (2011: 525).

Hakan Özdemir'e göre zamir /n/'si, lehçeleşme sonrası ortaya çıkan bir sestir (2014: 142-144; 2015: 137). Nitekim bugünkü birçok Türk lehçesinde zamir /n/'si işlek değildir. Ona göre zamir /n/'si, köken olarak işlevini kaybetmiş bir ilgi hâli eki olup zamir /n/'sinin 3. kişi iyelik çekimi ve işaret zamirlerindeki varlığı, bu yapıların 1 ve 2. kişi zamiriyle analojisi sonucunda ortaya çıkmış; daha sonra birçok farklı yapıya bulaşmıştır (2014: 142-144; 2015: 137).

Vügar Sultanazade, zamir /n/'sinin ortaya çıkış sebebinin genizsi ünlüler olduğunu iddia etmiştir (2014: 103). Ona göre iyelik ve kişi eklerinin sonunda bulunan genizsi ünlüler bir ekle ulandıklarında ekleşme noktasında genizsi bir ünsüz olan /n/'yi türetmiştir (2014: 103). Sultanazade'nin ifadesiyle: *Hâl ekleri bu tür ünlüyle (genizsi) biten dil birimlerinin üzerine ilave edildiğinde, nazallıktan dolayı aralarında sanki bir /n/ sesi varmış gibi algılanmış ve bu, zamanla dilde sabitlenmiştir* (2014: 103). Daha ziyade Eski Türkçede görülen /ng/ fonemik birleşmesi dışında zamir /n/'sine hiçbir Türk lehçesinde /ŋ/ olarak rastlanılmaması, Özdemir tarafından bu görüş için bir antitez olarak ileri sürülmüştür (2015: 131).

Görüldüğü üzere zamir /n/'sinin morfolojisi ve kökeni hakkında şimdiye kadar geniş bir literatür oluşturulmuştur. Bununla birlikte zamir

/n/'sinin, fonolojik tarihini ele alan çalışmalar oldukça sınırlıdır. İşte bu çalışma, zamir /n/'sini fonem teorisi bağlamında ele almakta, bu yapının fonolojik tarihine katkı sağlayarak, konu hakkındaki morfolojik ve etimolojik bulgulara temel oluşturabilecek yeni çözümler üretmeyi hedeflemektedir.² Nitekim bu makale zamir /n/'si hususunda şu dört amaç üzerinde kurulmuştur:

1. Zamir /n/'sinin Altay dilleri ve Türk lehçelerindeki alofon envanterinin tespit edilmesi,
2. Zamir /n/'sinin barındırdığı fonemin, Türk dili tarihinde yaşadığı fonolojik değişikliklerin saptanması ve bu fonemin yüzey yapıda eridiği lehçelerde takip ettiği ses gelişiminin formüle edilmesi,
3. Ana Altaycadaki farazi eskicil ilgi hâli ekine dair fonemik yarılma tablosunun oluşturulması, böylelikle bu eskicil ekten

---

² Bu makalede yararlanılan fonem teorisinin kökleri, Prag okulu temsilcilerinden Nikolai Trubetzkoy ile Ferdinand de Saussure, Edward Sapir ve Leonard Bloomfield gibi yapısalcılarının çalışmalarına dayanmaktadır (Pike 1967: 334). Saussure'nin "Dilde aykırılıklardan başka bir şey yoktur." biçimindeki görüşü modern anlamda fonemik yöntemin ana prensiplerinden birini oluşturmuştur (Nathan 2008: 2-6). Bu teoriye göre fonem, anlam ayırıcı seslere verilen addır, yani fonem, fonolojinin en küçük birimidir (Korkmaz 2017: 207). Kelimelerdeki fonetik karşıtlıklar fonemlerdeki değişimleri beraberinde getirmiştir (Brinton vd. 2010: 51). Nitekim, alofonlar fonemlerin öngörülebilir türevleridir. Yani alofonlar sınıflandırılmış bir sesin (fonemin) anlam farkı doğurmayacak seviyedeki değişimiyle ortaya çıkmaktadır (Brinton vd. 2010: 52). "Aslında alofonlar, dilin başka çevre ve koşullarda fonem olarak kullanılan birimleridir. Bununla birlikte geçici kullanımla ortaya çıkabilir ve zaman içerisinde müstakil bir ses birime de dönüşebilirler (Karabulut 2017: 117)." Nitekim daha yaşlı bir neslin konuşurları tarafından tek bir fonem için üretilen alofonların, yeni konuşurlar tarafından fonem olarak yeniden üretilmesiyle ortaya çıkan hadise, fonetik çalışmalara yeni bir bakış açısı kazandıran fonemik yarılma kavramını meydana getirmektedir (Hamann 2014: 249-254).

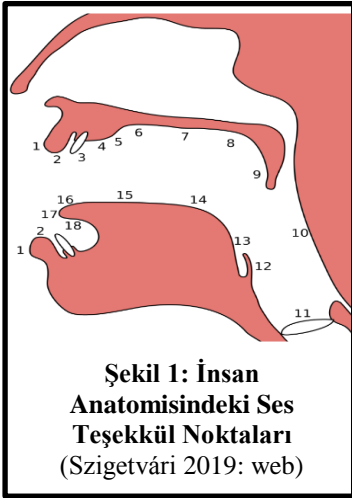

türediği düşünülen yapıların zamir /n/'si ile fonem teorisine uygun olarak mukayese edilmesi,

4. Fonem teorisine dayalı yöntemle elde edilen çıktıların, konu hakkında daha önceki çalışmalar vasıtasıyla oluşan morfolojik ve etimolojik birikimle karşılaştırılması, doğrulanması, derinleştirilmesi ve yorumlanması.

a. Zamir /n/'sinin Ses Bilimsel Tarihi

/n/ fonemi, /n, t, d, s, z, l, r/ fonemleri ve [t, r] alofonları ile birlikte Türkiye Türkçesindeki diş eti ünsüzlerindendir (Aksan 2015: 36). Karl Zimmer ve Orhan Ongun, Türkiye Türkçesinde diş etinde teşekkül eden /n/ sesinin, /c, ʃ, k, g/ fonemlerinden sonra damak /ŋ/'si formunda söylendiğini saptamıştır (1999: 154-155). Bu duruma Eski Türkçeden şu örnekler verilebilir: *ınğaru>ıñar* “ona doğru”, *anğar>añar* “ona” vb.

Şekil 1: İnsan Anatomisindeki Ses Teşekkül Noktaları
(Szigetvári 2019: web)

açısından önemlidir.³

Zamir /n/'si üzerinde teşekkül yeri benzerliği sebebiyle fonemik aşındırma etkisi gösteren homorganik /t, d, s, z, ts, dz/ seslerinin oluşum sahasında meydana gelen genizsi fonem, Ana Altaycadan beri zamir /n/'sinde rastlanılan /n/'dir. Homorganik sesler, birbirlerine yakın boğum noktalarına sahip olduklarından bu seslerin birbirine olan etkisi artar ve sonuç olarak bu seslerde erime ve yarılmalar meydana gelir (Laver 2003: 164-178). Bu nedenle, /n/ foneminin genizdeki yerleşim konumu ve farklı boğum noktalarına doğru hareketi, zamir /n/'sinin art zamanlı fonolojik tarihinin ipuçlarını taşımaktadır. Diş eti ünsüzlerinin

³ (1) Dudak (/b/, /m/, /p/, /p'/ /v/), (2) diş-dudak (/f/, /v/, /m/), (3) diş, (4) diş eti (/d/, /n/, /r/, /s/, /s'/, /t/, /ts/, /d/, /z/, /d/, /n/), (5) arka diş eti (/c/, /ç/, /j/, /ş/, /l/), (6) ön damak (/k/, /g/, /y/) (7) damak, (8) yumuşak damak (/k/, /g/, /ğ/, /h/, /η/), (9) küçük dil (uvular) (10) farinjal duvar (boğazsıl), (11) gırtlaksı (/h/), (12) gırtlak kapağı (epiglottal), (13) dil kökü, (14) dil arkası (posterodorsal), (15) dil önü (anterodorsal), (16) dil palası (laminal), (17) dil ucu, (18) dil arka yüzü (sub-apikal) (Ergin 2008: 46-47; Aksan 2015: 36-38; Catford 1977: 150-225; Kılıç 2018: 75).

gelişimi yalnızca homorganik aşındırıcılığa bağlı değildir. Aynı zamanda /n/'nin de dâhil olduğu bu ünsüzler, boğumlanma noktalarını; kalın ünlülerle birleştiklerinde geriye, ince ünlülerle birleştiklerinde ileriye doğru kaydırmaktadır (Gemalmaz 1978: 155). Bu durumda, 4 numaralı konumda bulunan diş eti /n/'si; bazı dil ve lehçelerde dişe ve daha sonrasında dudağa doğru kaymıştır. Nitekim diş eti /n/'si; 1, 2, 3 numaralı konumlarla kademeli bir dönüşüm sürecine girmiş; bu süreç /t, d/ aşındırıcılığının daha yoğun hissedildiği lehçelerde zamir /n/'sini ihtiva eden fonemin ya da /t, d/ ile başlayan ekin giriş ünsüzünün tamamen erimesine kadar ilerlemiştir.

Diş eti ve diş arasındaki noktalarda oluşan seslerin fonemik benzeşim ve etkileşimlerine dünya dillerinde sıkça rastlanır. Örneğin Katalancada /t, d/, İtalyancada /t, d, s, z, ts, dz/ ve Sırpçada /t, d, s, z, ts/ seslerinden önce gelen diş eti /n/'si, /ɲ/ sesine yani diş-diş eti /n/'sine dönüşmektedir (Rafel 1999: 14; Canepari 1999: 68). Dünya dillerinde evrensel bir fonolojik kural olarak görülen bu durum, Kırgız ve Kazak Türkçelerinde de mevcuttur. Bu lehçelerde /n/ fonemi, /t, d/ seslerinden önce geldiğinde aşınarak dil palasında sesletilir. Örneğin Kırgız lehçesindeki “беделинде” (IPA: beɞɞeliŋɞe “itibar içinde, haysiyetle”) yapısı incelendiğinde; son hecedeki /-d-/ sesinin önündeki diş eti ünsüzünü aşındırarak [-ɲ-] alofonuna dönüştürdüğü görülmektedir. Kırgız ölçünlü dilinde 3. kişi iyelik ekinden sonra bulunma hâli eki geldiğinde araya her ne kadar zamir /n/'si gelse de, *güney bölgesindeki Cergetal, Çoñ Alay, Pamir, Oktyabr', Nookat, Oş ve Calal Abad İçkilik ağızlarında 3. teklik şahıs iyelik ekinden sonra doğrudan +dA, +dO yönelme hâli eki yaygındır* (Özeren 2016: 754-755). Bu durum, zamir /n/'sinin geçirdiği fonemik evrim hususunda önemlidir. Nitekim, Kırgız lehçesi bu yönüyle /n/ foneminin /t, d/ aşındırmasıyla geçirdiği /n/ > /ɲ/ > /Ø/ değişiminin canlı bir tanığı durumundadır. Bu durumda, zamir /n/'sinin fonemik açıdan erimesi öncelikle bulunma ve ayrılma

hâli eklerinde başlayarak diğer yapılarla yayılmıştır.⁴ /n/ ve /t, d/ sesleri arasındaki homorganik aşındırıcılık bazen zamir /n/'sini değil bizzat hâl ekinin giriş sesini eritmiştir. Örneğin *Kırgız Türkçesi yazı dilinde 3. teklik ve çokluk şahıs iyelik eklerinden sonra ayrılma hâli ekinin +nAn, +nOn biçimi kullanılır* (Özeren 2016: 757). Yine Kırgız Türkçesinin *kuzey ve güney ağızlarında işaret zamirleri ayrılma hâli eki aldıklarında genellikle zamir /n/'si ve ayrılma hâli ekinin kaynaştıkları görülür [+nAn, +nOn < +n+nAn, +n+nOn < +n+dAn, +n+dOn]* (Özeren 2016: 756). Bu örnekler, zamir /n/'sinin Ana Altaycadan taşınan asli bir unsur olduğunu ve kullanılmadığı zannedilen lehçelerde dahi kendisiyle komşu fonemlerin içerisinde eriyik hâlde yaşadığını göstermektedir. Kısacası zamir /n/'si, bazı Türk lehçelerinde diş eti /n/'si ile değil, özellikle bulunma ve ayrılma hâli eklerinin aşındırıcı etkisiyle oluşarak dil palası vasıtasıyla teşekkül eden /ɲ/ ile sesletilmektedir. /ɲ/, zamir /n/'sini eritmeye meyilli lehçelerde; ara bir fonemik form teşkil etmektedir. Yani Ana Türkçede zamir /n/'sini karşılayan fonem, daha sonraki dönemlerde birden fazla alofon oluşturmuştur. Bununla birlikte Türkiye Türkçesinde zamir /n/'si olarak bilinen ses, Ana Altaycadan taşınan fonemle büyük oranda benzerdir yani diş etinde oluşan (alveolar) /n/'dir.

Zamir /n/'sinin ihtiva ettiği alofonlar, Altay dilleri ile çağdaş Türk lehçelerinde şu biçimlerde görülmektedir:

⁴ Kırgız ve Kazak Türkçelerinde /t, d/'den önce gelen /n/'ler, /t, d/ patlamalı sesler olduğundan teşekkül noktası olarak dil palasına kadar kaymıştır. Böylece sesletim esnasında dil, diş etinden dişe doğru yaklaşmıştır. Bu da gittikçe ağızdaki ses kapantısının azalmasına ve akıcılaştıkça erimeye müsait olan /n/ sesinin daha belirsiz hâlde gelmesine neden olmuştur. Zamir /n/'sinin Eski Uygur Türkçesinde varken Yeni Uygur ağızlarında kullanılmaması bu şekilde açıklanabilir.

Tablo 1: Altay Dilleri ve Çağdaş Türk Lehçelerinde /n/ Fonemi

Dil, lehçe veya dönem	Durumu	Açıklama
Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi vb.	n	Ötümlü diş eti ünsüzü
Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi	ŋ, n	Laminal denti-alveolar (Dil palası ile sesletilen diş eti /n/'si, /t, d/ fonemlerinden önce) Bazı Kırgız ağızlarında zamir /n/'si olarak bilinen bu fonem yüzey yapıda yoktur.
Yakut Türkçesi	Ø, *n ⁵	Yakut Türkçesinde özel olarak iyelik ekleriyle hâl ekleri arasında türeyen herhangi bir ses yoktur. “Kini” (o) zamirinin ayrılma hâli eki almasıyla ortaya çıkan “kini+tten” yapısındaki +ten ekinden önceki /-t-/ zamir /n/'si olarak bilinen biçim birimle eş değer değildir. Çünkü Yakut Türkçesinde ayrılma hâli eki, 3. kişi iyelik eklerinden sonra gelsin ya da gelmesin ünlü ve diftonglardan sonra +ttan, +tten, +tton, +ttön biçimindedir: ağa+ttan “babadan”, böro+ttön “kurttan” vb. Kısacası burada bir ünsüz ikizleşmesi vardır.

⁵ Başdaş, bugünkü Yakut Türkçesindeki “ağa+tı+n” ve “at+ı+n” gibi yapılarda son seste bulunan /-n/'nin, 3. teklik kişi iyelik ekinin bir parçası olduğunu ve buradaki belirtme hâli fonksiyonunun /-n/'den değil, eksiz belirtme hâli kullanımından kaynaklanabileceğini düşünmüştür. Ancak bu noktada kesin bir yargıya varamamıştır. (Başdaş 2014: 155-158). Eğer Başdaş'ın araştırmasına konu olduğu gibi burada belirtme hâli eksiz şekilde karşılanıyorsa Yakut Türkçesinde 3. teklik kişi iyelik eki +(t)I(n) şeklinde tasarlanabilir. Böylece bu makalede eskicil 3. kişi zamirinin bir parçası olduğu düşünülen /n/ sesinin Yakut Türkçesinde de kullanıldığı savunulabilir.

Çuvaş Türkçesi	n	Türkiye Türkçesindeki gibidir: Silpi yalınçe (Silpi köyünde) gibi. yal (ял): köy
Yeni Uygur Türkçesi	Ø	Uygur ve Özbek sahasında zamir /n/'sinin yüzey yapıdan düşmesi Çağatay Türkçesiyle iyice belirginleşmiştir.
Özbek Türkçesi	Ø	Genel anlamda kullanılmamaktadır. Bu lehçedeki [n], Türkiye Türkçesindeki diş yuvası /n/'si değil, dil palası bağlantılı [ŋ]'dir.
Eski Türkçe	Bazen ŋ, genellikle n	Gerçekte sadece /n/'dir. Ancak +ga yönelme hâli ekinden önce gelince /ng/ fonemik birleşmesiyle /ŋ/'ye dönüşür. Eski Uygur Türkçesinde “bular, şular gibi” çokluk ekinin bu zamirlere ulandığı örneklerde /n/ sesine yer verilmez.
Moğolca	[m], n	Tarihi metinlerdeki [n]'nin diş ünsüzü mü yoksa diş yuvası ünsüzü mü olduğu açık değildir. <i>imadur</i> “ona” ve <i>imayi</i> “onu” yapılarında /m/ fonemidir.
Mançu-Tunguzca	ŋ, m, n	Diş-dudak sesleri olan /ŋ, m/ veya [n] alofonu
Japonca	[n] ^a	^a Doğruluğu (k)ano yapısının *(i)n ile ilişkisine bağlıdır.
Korece	[n] ^b	^b Choi'ye göre Korecede [n] şeklindedir.

Tabloda görüldüğü üzere, zamir /n/'si için Altay dillerinde bu makalede tespit edilebilen biri ana fonem /n/ olmak üzere, altı farklı alofon bulunmaktadır: [n, ŋ, ŋ, m, ŋ, Ø]. Bu alofonlar, birbirini sıra ile takip eden kronolojik ses değişimlerinin sonucu değildir. Nitekim, başlangıçta fonolojik açıdan diş eti boğumu özelliği gösteren /n/,⁶ zamir

⁶ Altay dillerinin neredeyse tamamında zamir /n/'sine diş eti /n/'si ile rastlanabilmesi, Ana Altaycada bu morfemin ihtiva ettiği sesin /n/ olduğu görüşünü

/n/'sinin ihtiva ettiği sesteki uzun dönemli fonemik yarılmalar sebebiyle, Altay dil ailesine mensup farklı dil ve lehçelerde ana foneme bağlı birden fazla alofon oluşturmuştur.

b.1. Zamir /n/'si ve Zamir /n/'sini İhtiva Eden Fonem

Zamir /n/'sinin kökenine dair bugüne kadar -kendi içlerinde de birtakım farklar taşımak suretiyle- on bir farklı minvalde görüş ortaya atılmıştır (Kılıç 2018: 30-31). Makalenin giriş kısmında da ifade edildiği üzere; /n/'nin yardımcı bir ses olduğunu iddia eden araştırmacılar olduğu gibi, zamir /n/'sinin morfolojik bir parça olarak değerlendirilmesi gerektiğine dair muhtelif görüşler de vardır. Bu durumda, zamir /n/'sini anlayabilmek için öncelikle zamir /n/'sinin morfolojik bir kalıntı mı yoksa yardımcı ses özelliği taşıyan bir fonem mi olduğu konusunu karara bağlamak gerekmektedir.

Bir sesin yardımcı ses olabilmesi için, o sesin ortaya çıkış sebebi ne olursa olsun, dildeki fonetik imkânsızlıkları çözme becerisine sahip olması; semantik değil fonetik bir işlev taşıması gerekir (Ercilasun

---

kuvvetlendirmektedir: “ano” (Japonca), “ını” (Mançuca), “inu” (Moğolca), “ini” (Tunguzca) vb. Ayrıca diş eti /n/'sini kaynak bir ses olma özelliği çok yüksektir. Çünkü diş eti /n/'si, insanların en kolay boğumladıkları seslerden biridir. Bunun için /n/ çocukların gelişim evrelerinin öncül seslerinden biri olarak kabul edilir. Bunun nedeni, bu fonemin genizsi özellik göstermesidir. Çünkü genizsi seslerin yarılma özelliği damak seslerine göre çok daha azdır. Nitekim Türkiye Türkçesi için yapılan çalışmalar, kelime ortası ve sonundaki /n/'nin ilk edinilen seslerden biri olduğunu göstermiştir (Ege 2010: 26-27). Sonuç olarak, diş eti /n/'si Altay dillerinde zaman erozyonuna karşı büyük oranda dirençli kalmayı başarmıştır. Bu direncin sekteye uğramaya başlaması; Ana Altay dillerinin kendi mecralarında büyük bir gelişim içerisine girmesiyle yüzey yapıda görünür olmuştur. Diller gelişerek, daha fazla kavramı ifade etmeye başladıkça hâl eklerindeki kullanım da doğal olarak artmıştır. Zamir /n/'si olarak bildiğimiz yapı da, 3. kişi çekimlerinin etkisiyle en işlek eklerden olan hâl eklerinin arkasına yerleşmiş, böylece dil tarafından çok sık tüketilmeye başlanmıştır. Böylelikle ister istemez, zamir /n/'si önündeki ve arkasındaki seslerle fonetik ilişkiler geliştirmek zorunda kalmıştır.

2000: 225). Bu durumda, farklı bir yapıdan analogi veya bulaşma sonucu diğer şekillere yayılan sesler ile donmuş eskicil morfem kalıntıları yardımcı ses olarak kabul edilmez. Böyle bir durumda yardımcı ses, eklediği yapının bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Bu nedenle, bir sesin yardımcı ses olabilmesi için genellik arz etmesi önemlidir. Yani bir yardımcı ses, kullanıldığı dilin birçok yapısında ekleşme uyumsuzluklarını önleme görevini kazanabilmelidir.

Yukarıdaki ölçütleri dikkate alarak yapılacak bir değerlendirmede, /n/'nin bir yardımcı ses olmadığı görülecektir. Nitekim Eski Türkçeden beri Türk lehçelerinde fonetik imkânsızlığın olmadığı yerlerde de zamir /n/'sinin kullanıldığı bilinmektedir. Örneğin Türkiye Türkçesinde zamir /n/'si fonetik çatışmanın bulunmadığı “kapisında, arabasından” gibi yapılarda yüzey yapıda sesletilmeye devam etmektedir.

Zamir /n/'sinin, morfolojik bir kalıntı olduğuna dair; Altay dillerinden, tarihî veya çağdaş Türk lehçelerine kadar geniş bir yelpazede birçok delil bulmak mümkündür. Eski Türkçede 3. kişi zamirinin çekimlerinde ortaya çıkan “anı, andan, ınaru, inçe, angar, añar” gibi yapılardaki “an+, ın+, in+” kökleri, zamir /n/'sinin etimolojisine dair yazılı Türkçe metinlerdeki ilk örneklerdir. Bu kökler, zamir /n/'sinin işaret ettiği eskicil bir zamire veya bu eskicil zamirin içerisinde donan farklı bir morfeme dikkat çekmektedir. Unutulmaması gereken bir detay olarak, bu kökler “ol” zamiri ile ilişkili değildir. Nitekim Eski Uygur Türkçesinde, işaret zamirlerinin nesnelere de belirtmeye başlamasıyla “ol” 3. kişi zamiri olarak kullanılmaya başlamıştır (Eraslan 2012: 262). Bu zamire Orhun Türkçesinde yalnızca yüklem bağlayıcısı görevinde (“edgü ol” gibi) rastlanmaktadır (Yavuzarslan 2011: 1954). Ayrıca eskicil 3. kişi zamiri, Genel Türkçede 3. kişi iyelik yapısının içerisinde yerleşmiştir.

Türkçe dışındaki Altay dillerinde de zamir /n/'sinin kökenine kaynak teşkil ettiğine inanılan eskicil 3. kişi zamirine dair kanıtlar vardır (Aslan 2003: 100). Nikolaus Poppe'ye göre, Moğolcada özne işaretleyicisi olarak kullanılan “inu” zamir /n/'si ile ilintili bir yapıdır (1925: 423). Ayrıca Eski Moğolcada 3. kişi zamiri *(h)in biçiminde olup *imadur* “ona” ve *imayi* “onu” yapılarında, dudaksıl [m] alofonunun bulunduğu görülmektedir (Temir 1955: 17; Kılıç 2018: 67). Tunguzcada 3. kişi zamiri, ilgi hâli eki alınca “ini”, yönelme hâli eki alınca “inde” ve belirtme hâli eki alınca “imbe” biçimine girmektedir (Poppe 1925: 423). Mançucada ise zamir /n/'si ve alofonlarına rastlanılan bazı yapılar şunlardır: *ını* “onun”, *inde* “onda”, *imde* “onu”, *intsi* “ondan” (Temir 1955: 17). Bunun yanında Mançucada “i” 3. kişi zamiri olarak kullanılmaya devam etmektedir (Kılıç 2018: 67). Japoncada tanımlık görevinde kullanılan “(k)ano”⁷ (あの) ile erkek ve kadınlar için 3. kişi zamiri olarak tercih edilen “ano kata” (あのかた) yapıları da en azından yüzey yapıda eskicil 3. kişi zamiri ile benzerdir (Kılıç 2018: 73). Koreceye bakıldığında, Choi'ye göre bu dildeki absolutif hâli eki olan “+ān, +ın” zamir /n/'si ile alakalı bir yapıdır (1991: 193). Yakut Türkçesindeki 3. kişi zamiri “kini” ve bu zamirin Dolgan Türkçesindeki eş değeri olan “hini~gini” yapılarının kökenlerinin açık olmaması nedeniyle, bu zamirlerdeki /n/ seslerinin zamir /n/'si ile bağlantısı belirsizdir.⁸

Genel olarak Altayistler, eskicil 3. kişi zamirini -makalenin giriş bölümünde de belirtildiği üzere- *i veya *in biçiminde kabul etmiş; Karl Menges ise eskicil 3. kişi zamirinin giriş ünsüzüyle başlaması

⁷ Bu kelimenin Japoncadaki kullanımı İngilizcedeki “that” gibidir.

⁸ Ercan Petek'e göre “kini” zamiri “kendî” dönüşlülük zamiriyle alakalı (kentü>kenü>kini) bir yapı olabileceği gibi, Çuvaş Türkçesinde yaşamaya devam eden “ku” işaret zamiri ile de bağlantılı olabilir (2016: 55).

gerektiğini düşünmüştür.⁹ Buna ek olarak Talat Tekin, Şinasi Tekin, Omeljan Pritsak ve Gustaf John Ramstedt; Türkçedeki 3. kişi iyelik ekinin ünlü tabanıyla bağlanan alomorflarında görülen /s/'nin eskicil bir çokluk eki kalıntısı olduğu kanaatindedir (T. Tekin 2013: 120-121; Ş. Tekin 1992: 90).

Eskicil 3. kişi zamirinin, bir giriş ünsüzüne sahip olup olmamasından çok *i'nin devamında bulunan *+n'nin bu zamire dâhil olup olmadığı üzerine yapılacak tartışmalar zamir /n/'sini anlayabilmek için daha önemlidir. Schönig'in teklik kategorisi eki olarak nitelediği *+n, aslında eskicil 3. kişi zamirinin asli bir parçası olmayıp bu zamirde donmuştur (Aktaran: Korkmaz 2009: 401). Böylece eskicil 3. kişi zamirinin ikincil ana formu oluşmuştur. Bu zamir, Ana Türkçeye geldiğinde kelime başında *(i)n şeklini almış; iyelik çekimine dâhil olduğu noktalarda ise eskicil giriş ünsüzünü koruyarak +s'in ekini oluşturmuştur. Ana Altaycadaki 3. kişi zamirinin son sesinde bulunan teklik kategorisi eki, “men~ min~ ben” ve “sen~ sin” zamirlerinin son seslerinde de vardır. Nitekim son sesteki bu /n/ sesleri, eğer “ben” ve “sen” zamirlerine dâhil olsaydı, eklemeli bir dil olan Türkçede çokluk eki “bi+z” şeklinde kurulmaz, “ben” zamirinin üzerine getirilen bir ekle sağlanırdı. Bu durum, Schönig'in zamir /n/'sinin kökeninin eskicil bir teklik kategorisi eki olduğu yönündeki fikrini desteklemektedir. Öyleyse, eskicil 3. kişi zamiri, Eski Türkçe ve sonrasındaki lehçelerde

⁹ Menges, Ural dillerinden Fince'deki 3. kişi zamirinin (*sen>hen) Ana Altaycadaki eskicil zamir ile bağlantısını sorgulamıştır (1968: 114). Kılıç tarafından kaleme alınan yüksek lisans tezinde, Menges'in eskicil giriş ünsüzü iddiası temel alınarak bahsi geçen giriş ünsüzü Ana Altayca için /*p'-/ biçiminde tasarlamıştır (2018: 67). Buna göre, akıcı bir arkaik ses olan /*p'/ Tunguzca, Korece ve Japoncada dudaksızlaşarak /*p'/ye dönüşürken; bu fonem Moğolca ve Türkçede sızıcılılaşmıştır (2018: 67). Böylelikle /p'/, Türkçe için iki fonem arası konumlarda⁹ /- *p'-/ > /- *ts- / > /- s'- / ~ /- t- / > /- s- / ~ /- z- / ~ /- ş- /, /- t- / gelişimini takip ederken Moğolcada ise /*p' / > /*f / > /h / > /Ø / gelişimini izlemiştir (2018: 67-69).

asli bir zamir olarak yaşasaydı, Türkçenin bugüne ulaşan kişi zamirleri “ben”, “sen” ve “in~an” şeklinde tasarlanırdı.¹⁰

Altay dillerindeki teklik kategorisini Hint-Avrupa dillerine özgü dil bilimi ezberleriyle okumak yanlıştır. Nitekim Andrey Kononov ve Aleksandr Mihayloviç Şerbak'ın da belirttiği gibi Türkçede *parçalanmayan, homojen veya teklik olarak anlaşılan* yapı aslında bir teklikten çok sınırsız bir çokluğu veya toplu çokluğu ifade eder (Aktaran: Ödemiş 2017: 1445). Yine Valentin Rassadin, Tofa Türkçesi üzerine yaptığı çalışmada bu lehçede tekliğin kendisinin çokluğun bir çeşidi olduğunu ifade etmiştir (Aktaran: Ödemiş 2017: 1447). Genel Türkçede bir varlık ya da kavramdan onu çokluk kategorisi ile işaretlemeyen bahsetmek, aslında o nesnenin dünyadaki tüm türevlerini içerisine alan geniş bir örnekleme kapsamaktadır. Örneğin, “masa” denildiğinde farklı nevilerdeki tüm masalar akla gelmektedir. Oysaki zamirlerde ve isim tamlamalarında durum böyle değildir; “ben”, “sen”, “o”, “bu”, “evin kapısı” vb. denildiği zaman doğrudan özel bir varlığa ya da kavrama işaret edilir. Yani Türkçede bir kelime özel isim olmadıkça -özel isimler zaten semantik bağlamada biriciktir- sınırsız bir çokluk değil, belirli bir teklikten bahsedilebilir. Belirli teklik bazen bir grubu da ifade edebilir. Örneğin “Evin kapılarını açtık.” cümlesinde, ortak noktası aynı eve ait olmak olan bir gruptan bahsedilmektedir. Bu durumda zamir /n/'sini Schönig'in de belirttiği gibi bir teklik kategorisi eki olarak değerlendirmek Altay dillerinin art zamanlı teklik sistemi açısından uygundur. Yukarıda açıklandığı üzere bu ek, Ana Altaycadan beri eklendiği yapılara “belirli teklik, biriciklik” anlamı katmaktadır. Öyle ki, Türkçede zamir /n/'si aitlik ekinde sonra geldiğinde dahi yine bu anlamı işaretlemektedir.¹¹ Örneğin “aşağıdakini” denildiğinde

¹⁰ Birçok Altay dili gibi Türkçede de eskicil 3. kişi zamiri iyelik yapısına karışarak asli zamirlik özelliğini yitirmiştir.

¹¹ Türkçe için zamir /n/'sinin aitlik ekinde sonra kullanımı Eski Uygur Türkçesiyle başlar.

aşağıda olan tek bir nesne veya gruptan bahsedilmektedir. İşte bu durum, aslında zamir /n/'sinin “belirli teklik eki” olduğunu kanıtlamaktadır. Türkçe, Hint-Avrupa dillerinden çok daha farklı bir algoritmaya sahip olduğundan bu eki Batı terminolojisindeki absolutif ya da oblik gibi hâllerden birine dâhil etme çabası yanlıştır. Nitekim eskicil 3. kişi zamiri ile alakalı olduğu düşünülen bu ek, Korecede işlektir ve Türkçedekine benzer şekilde özne işaretleyici olarak, Batı terminolojisi ile absolutif adlandırmasıyla kullanılmaktadır (Choi 1991b: 36). *Söz konusu özne eki, ünsüzlerle biten kelimelere +ân/in şeklinde, son hecesi art ünlülerle olan kelimelere -{ -ân, ön ünlülerle olan kelimelere +in olarak, art ünlülerle biten kelimelere +nän, ön ünlülerle biten kelimelere de +nin şeklinde gelir* (Choi 1991b: 36). Daha sonra belirtileceği üzere, bu eskicil ekin Moğolcada da, Korecede absolutif olarak adlandırılan işleve benzer kalıntılarını bulmak mümkündür.

Altay dillerindeki teklik kategorisini anlayabilmek ve eskicil $*+n$ morfemi ile ilgili semantik bağlantıların incelenebilmesi için yeni ve sağlam bir paradigma inşa etmek şarttır. Diller, zaman içerisinde karmaşık yapılar meydana getirerek anlatım gücünü yoğunlaştırırken en az çaba yasası gereğince söz diziminin yüzey yapıda kullandığı morfem sayısını azaltmaktadır. Ekonomikleşen dil, anlatım ve çağrışım gücünü pekiştirmektedir. Ana Altaycada karşılaşılan $*+n$ teklik kategorisi ekine de bu paradigmaya uygun bir bakış açısıyla yaklaşmak gerekmektedir.

Binlerce sene kullanılmış, yoğunlaşmış ve gelişkin bir yüzey yapı kazanmış bir dilin konuşurları, bir varlığın tek olduğunu ifade etmek için herhangi bir eke ihtiyaç duymazken; bu bilişsel kısayolları henüz oluşturamamış arkaik bir dil prototipinde teklik de tıpkı çokluk gibi morfem bazında işaretlenmeye mecburdur. Nitekim Ana Altaycada bulunan $*+n$ teklik kategorisi eki Altay dillerinde zamir /n/'si dışında da birçok kalıntı bırakmıştır. Bugünkü Moğolca, Buryatça, Mançuca, Tunguzca ve Yakut Türkçesinde pek çok kelime yalın hâlde /n/

ünsüzüyle bitmekte, türetme eklerinden önce gelen bu /n/ fonemi çoğunlukla kaybolmaktadır (Bang 2016: 459; Poppe 2016: 59). Örneğin Moğolcadaki çağan “beyaz” kelimesi +*bir* ekini aldığıında yeni yapı çağabir “beyazlık” biçiminde oluşmaktadır. Bu duruma Moğolca özelinde birçok farklı örnek verilebilir (Poppe 2016: 62-63):

usun “su” > *usubki* “sulu, ıslak”

konin “koyun” > *koniçi* “koyuncu”

altan “altın” > *altaçi* “altıncı”

Willy Bang, Altay dillerinde görülen kelime sonu /-n/'si hakkında şunları söylemektedir: *Günümüzde tekil durumda görülen /n/ sesi, kelimenin üzerine çoğul ekleri gelince genellikle kaybolur. Böylece bu yapı daha da ilginçleşir ki bize /n/'nin isim ve zamirleri tekilleştiren bir etkisi olduğunu bile düşündürebilir* (2016: 461). Bang'ın bahsettiği bu durum, Moğolcada; kelimelerin sonundaki /-n/ seslerinin çekim esnasında kaybolmasıyla görünür olur. Bu durum Moğolcada özellikle çokluk yapımında işlektir. Moğolcada birçok çokluk yapısı olmasına rağmen, /-n/ ile biten kelimelerde çokluk +*d* ile yapılmakta ve +*d* çokluk eki kullanıldığında /-n/ sesi tıpkı yukarıda bahsettiğimiz “ben” ve “biz” örneklerinde olduğu gibi kaybolmaktadır (Poppe 2016: 99):

noyan “prens” → *noyad* “prensler”

kağan “kağan” → *kağad* “kağanlar”

morin “at” → *morid* “atlar”

modun “ağaç” → *modud* “ağaçlar”

ken “kim?” → *ked* “kimler?”

Moğolcada /-n/ foneminin adların sonunda bu denli fazla kullanılması ve ek alma durumunda kaybolması; eskicil teklik kategorisi ekinin Moğolcada semantik bağlamından uzaklaşmış olmakla

birlikte donuk hâlde birçok kelimedede yaşadığını göstermektedir. Nitekim dillerin ana kelimelerinden olan organ adlarında da hem Türkçede hem de Moğolcada /n/ ile biten çokça kelimenin bulunduğu görülmektedir. Moğolcada *çikin* “kulak”¹², *ķuruğun* “parmak”, *eligen* “akciğer”, *küçügün* “boyun” ve *nidün* “göz” vb. ikili veya tek sayıda bulunan çok sayıda organın adı /n/ ünsüzüyle bitmektedir. Yine Anıl Arslan tarafından yapılan bir çalışmaya göre Eski Türkçeden beri Türk lehçelerinde 4’ü ikili ve 22’si tek sayıda bulunmak üzere toplamda 26 organ ismi /-n/ bitiş fonemine sahiptir (2018: 307). Bu iki dilden Türkçede /-n/ ünsüzüyle biten organ adlarının büyük çoğunluğu tekli organ iken Moğolcada böyle bir ayrıma gidilememesi **+n* morfeminin Ana Altaycadan sonra farklı dillerde farklı görevler üstlenmesiyle alakalıdır.

*+n morfemi Türkçede donmuş hâlde bulunduğu noktalarda “sonsuz çokluk” semantiğini “belirli teklik” hâline dönüştürmektedir. Moğolcada ise hâlihazırda donmuş morfemlerde gözlenen ve ikili organlarda da sıkça görülebilen son ses /-n/’si, basit bir teklik ekinden ziyade Hint-Avrupa dillerinde bulunup Korece için de başvuru alan absolutif hâl ekine benzemektedir. Türkçe ve Moğolca arasındaki bu

---

¹² Moğolcada “kulak” anlamında kullanılan “çikin” kelimesine en azından yüzey yapıda benzer olan “çiğün” kelimesi bugünkü birçok Türk lehçesinde “omuz” anlamında yaşamaktadır. Bu kelime Azerbaycan Türkçesinde “çiyin”, Kırgız Türkçesinde “iyin”, Kazak Türkçesinde “iyik” ve Türkmen Türkçesinde “çiğün” şeklindedir (Arslan 2018: 306). Aynı kelimeye Isparta ağızlarında *çiğiz* “omuzun baş tarafı” morfolojisini taşımaktadır. Görüldüğü gibi Altay dillerine mensup dil, lehçe ve ağızlarda bu kelime anlam değişmelerine uğramış; başlıca son seste [n, k, z] alofonlarıyla telaffuz edilmiştir. Moğolcadaki “çikin” ile Türk lehçe ve ağızlarındaki omuz anlamına gelen kelimenin derin yapıda bir ilişkisi olsun ya da olmasın; Türk lehçe ve ağızlarında kelime sonunda telaffuz edilen seslerin farklılığı, ortak bir ata sesin yarılmasından çok, ortak bir köke teklik ya da çokluk eklerinin getirilmesi ile izah edilmelidir. Bu sesler, ortak bir köke (çiki+ veya çiği+ gibi) eklenen çokluk ya da teklik ekleridir.

fark, $*+n$ teklik kategorisi ekinin Ana Altaycadan sonra gramatik kararsızlık yaşayarak farklı dillerde farklı branşlaşmalar yaşamasıyla ilişkilidir. Örneğin Moğolcadaki *nidün* “göz” kelimesi bazı ekleri aldığıında son sesteki fonem kaybolmaktadır: *nidü+le-* “gözle-, bak-“ vb. Bu kelime tıpkı Genel Türkçedeki “göz” kelimesinin sonunda bulunan */-z/* fonemine eş değer olarak orta hecesinde Moğolca çokluk eki olan $+d$ morfemini çağrıştıran */-d-/* sesini taşımaktadır. Eğer bu yeniden kurma doğruysa, ikili bir organ olan “göz” Ana Moğolcada “*nid*” benzeri bir fonetiğe sahip olup sondaki $+(ü)n$ tamamen eskicil $*+n$ ekinin bu kelime üzerindeki donmuş şekli olmalıdır. Bu durumda Türkçe ve Moğolcanın ortaklaştığı dönemden sonra $*+n$ morfemi; Moğolcada ismin biricik kullanımına işaret eden “mutlak belirtme”¹³ işlevine yaklaşarak yukarıda bahsedilen örnekte $+d$ çokluk ekinin üzerine ulanmıştır. Böylelikle arkaik konuşurlar tarafından *gözler* “birden fazla göz” biçiminde idrak edilen bu kelime, $*+n$ morfemi sayesinde bir organ grubunu ifade eden mutlak bir isim yani *göz* “görme organının oluşturduğu kavramsal grup” olarak zihni algoritmaya işlenmiştir. Bu açıklama, Moğolcada $*+n$ 'nin kalıntılarının niçin teklik olmayıp organ vb. toplulukları ifade eden kelimelerde de bulunduğunu izah etmektedir.

$*i+$, Ana Altay dil birliği sona ermeden tıpkı “*be+n ~ me+n*” ve “*se+n*” zamirlerinde olduğu gibi teklik kategorisi ekiyle kalıplaşmıştır.¹⁴ Öyleyse Eski Türkçe ve sonraki Türk lehçeleri için zamir /n/'si, teklik bildiren bir morfemden ziyade yerleştiği iyelikli yapıların bir parçası hâline gelmiş, işaret zamirlerinde ise çekim sırasında ortaya çıkmıştır.

Daha önce de belirtildiği üzere, köken olarak bir teklik kategorisi eki olduğunu düşünülen /n/ morfemi, iyelikli yapılara geçen

¹³ Batılı terminoloji ile “absolutif hâl”e yakın bir işlev

¹⁴ Bunun eskicil bir kalıplaşma olduğu tüm Altay dillerinde kişi zamirlerinde donmuş /n/ sesinin varlığından anlaşılmaktadır.

eskiçil 3. kişi zamiriyle tamamen ekleşmiştir. Bu nedenle bahsedilen yapıyı tanımlamak için kullanılan zamir /n/'si ifadesi yanlış değildir. Çünkü bu parçacığın artık teklik belirtme gibi bir amacı kalmamıştır. Ayrıca Eski Türkçe ve sonrasında eskiçil 3. kişi zamiri ile $*+n$ teklik kategorisi eki tamamen birleştiğine göre, iyelik eklerinden sonra karşımıza çıkan bu /n/'yi ekten ayırmak doğru değildir. Bu durumda 3. kişi iyelik ekini $+(s)I(n)$ biçiminde tasarlamak makuldür. Nasıl “ben ~ men” ve “sen” zamirlerinin sonundaki $*+n$ morfemleri özel olarak ayrılıp adlandırılmıyorsa, en azından Türk lehçeleri için zamir /n/'sini farklı bir morfem olarak görmenin Türkçenin dil bilgisine yapacağı bir katkı yoktur.

İşaret zamirleri ile hâl ekleri arasına giren /n/, zamir /n/'si olarak bilinen, bu makalede teklik kategorisi eki olarak değerlendirilen ve işaret zamirlerinin üzerinde donan /n/'dir. “Şuncağız”, “bunda” ve “buncağız” gibi örneklerde fonetik imkânsızlık olmamasına rağmen bu /n/ sesinin kullanılması, bu görüşü kuvvetlendirmektedir. Bu /n/, “şu” ve “bu” kelimelerinde son ses durumunda erimiştir. Bunun sebebi bitiş ünsüzü olan /n/ foneminin oldukça düşük perdeli bir ses olması, bununla birlikte Eski Türkçe ve öncesinde kendisinden önce dar ünlü geldiğinde eriyebilmesidir (Crystal 2018: 51; T. Tekin 2016: 77). Bu erime, Eski Türkçedeki 3. kişi iyelik ekinin son morfem olarak kullanıldığı durumlarda da ortaya çıkmaktadır.

b.2. +KI Aitlik Ekinde Kullanılan /n/ Fonemi

Türkçede zamir /n/'sinin aitlik ekinde sonra kullanımı, Eski Türkçe sonrasında ortaya çıkmış asli olmayan bir hadisedir (Eraslan 2012: 165). Bu nedenle, Türk lehçelerinde aitlik ekinde sonra karşılaşılan /n/, aitlik ekinin iyelik ve zamir semantiğine yakın olmasından kaynaklanan semantik analogi yoluyla bulaşmış bir sestir.

b.3. Zamir /n/'sinin Belirtme ve İlgî Hâli Ekleriyle İlişkisi

Talat Tekin ve Ramstedt'e göre, Genel Türkçedeki belirtme ve ilgi hâli eklerinin kökeni Ana Altaycada bulunan eskicil $*+(X)n$ ilgi hâli ekine dayanmaktadır (T. Tekin 2013b: 157-160; Aktaran: Eraslan 2012: 132; Aktaran: Solnseva vd. 1996: 257). Ana Altaycadaki $*+(X)n$ eskicil ilgi hâli eki, zamir /n/'si ve bu gramatik hâller arasındaki ilişki hakkında birçok ipucu taşımaktadır. Nitekim bu eskicil ekte meydana gelen fonemik yarılmalar, Türkçedeki ilgi ve iyelik kategorilerinin ortaya çıkış sürecini yansıtmaktadır.

$*+(X)n$ eskicil ilgi hâli ekinde meydana gelen fonetik yarılmalar, diğer birçok ekte olduğu gibi bu ekin de tüm Altay dilleri için muhtelif gramatik kararsızlık süreçleriyle modern lehçelere ulaşması sonucunu doğurmuştur. Genel Türkçe açısından bakıldığında, $*+(X)n$ eskicil ilgi hâli ekindeki bu değişimler, bu eskicil ekteki işlev kaybının bir sonucudur. Eskicil ilgi hâli eki, salt sınırlayıcılık ve tamamlayıcılık işlevlerine sahipken özellikle fiil ve isimler arasındaki anlatım özelliklerinin zenginleşmesiyle bu ekin sahip olduğu sınırlayıcılık ve tamamlayıcılık işlevleri aşınmaya başlamıştır. Böylelikle eskicil ilgi hâli eki, fiil ve isim arasındaki semantik ve morfolojik bağlantıyı karşılayamaz duruma gelmiştir. Ekte yaşanan bu işlevsel kayıp, fonolojik bağlamda aynı ekten türevlenmiş yeni şekilleri ortaya çıkarmıştır.¹⁵

---

¹⁵ Türkçede fonemlerin yaşadığı işlev değişikliklerine takip edilebilen dönemlerde de rastlanılmaktadır. Örneğin Türkçede, belirtme hâli ekinden önce gelen yardımcı ünlülerin kendisinden sonra gelen ünsüzün erimesiyle bu ekin işlevlerini üstlendiği örnekler vardır. Orhun Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin karşılaştırıldığı aşağıdaki örnekte $+(i)ğ$ belirtme hâli ekinin bitiş ünsüzünün erimesiyle bu ekteki /i/ yardımcı ünlüsünün belirtme hâli eki durumuna geldiği görülmektedir: *başlığığ yükündürmüş* (Kül Tigin Yazıtı Doğu Yüzü 2. Satır) “başlıyı yükündürmüş”. /i/ yardımcı ünlüsünün yardımcı ses olarak kullanımı, Oğuz Türkleri tarafından diğer boylara kıyasla çok daha erken bir dönemde gerçekleştirilmiş olmalıdır. Nitekim Eski Anadolu

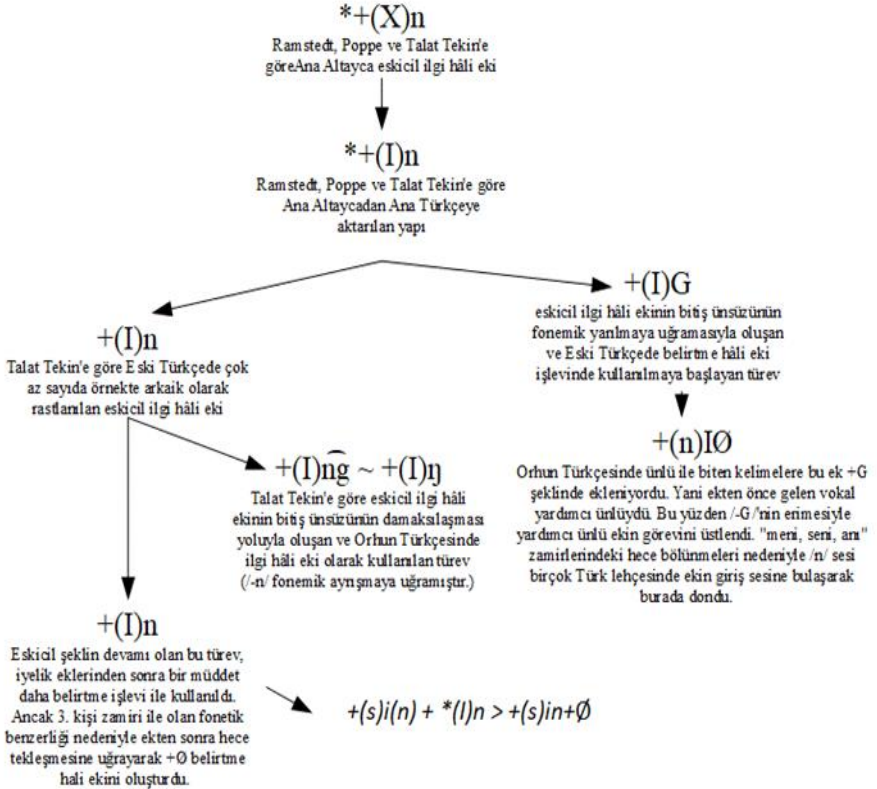
Talat Tekin ve Ramstedt'in görüşleri, bu ekin eski türevlerinin bulanabilmesi açısından oldukça kıymetlidir. Tekin, Ramstedt'in ilgi eki ve belirtme hâli eklerini aynı köke dayandıran hipotezini desteklemekte, Eski Türkçe öncesinde ilgi hâli ekinin $+(X)n$ olduğunu ve ekin sonundaki $/-n/'$ 'nin damaksılaşmasıyla, ilgi ve belirtme hâllerinin ayrıldığını savunmaktadır (2013b: 159-160). Ayrıca Tekin, $+(I)n$ şeklindeki eskicil ilgi hâli ekindeki yardımcı ünlünün zamanla eke dâhil olduğunu ve böylece Orhun Türkçesinde kullanılan $+I\eta$ alomorfunun oluştuğunu düşünmektedir (2013b: 159-160). Ona göre, $+(I)n$ ekinin başına özellikle Eski Uygur Türkçesinden başlayarak bazı lehçelerde sistematik olarak getirilen $/-n-/,$ “an-ıñ” (a-nıñ hecelemesiyle), “sen-ıñ” (se-niñ hecelemesiyle) ve “men-ıñ” (me-niñ hecelemesiyle) şeklinde kullanılan yapılardan analogi yoluyla yayılmıştır (2013b: 160).

Ana Türkçe ve İlk Türkçe dönemlerinde Türkçenin gelişiminde önemli rol oynayan fonemik yarımlar ilgi ve belirtme hâl eklerinin takip edilebilen dönemlerdeki morfolojisini oluşturmuştur. Bu gelişim ana hatlarıyla şu şekilde tasarlanabilir:

Türkçesinde sondaki /G/ sesinin eridiği durumlarda son ses durumunda kalan ünlü karakteristik olarak yuvarlaklaşmaktadır. Ancak bu durum belirtme hâli ekinde görülmemektedir (Demir 2014: 142; Canpolat 1992: 9-12).

Şekil 2: Eskicil İyelik Hâli Ekinin Gelişimi

Bu farazi tasarıma göre, Ana Altaycada $*+(X)n$ şeklinde bulunup İlk Türkçeye ya da Ana Türkçeye $*+(I)n$ şeklinde ulaşan eskicil ilgi hâli ekinin bitiş sesi yani /n/, Eski Türkçe ile Ana Türkçe arasında fonemik yarılmaya uğramıştır.¹⁶ Böylelikle /G/'li ve /n/'li

¹⁶ Eski Türkçede ilgi ve belirtme hâli eklerindeki fonosemantik kararsızlık dikkat çekicidir. Eski Türkçedeki belirtme hâli eklerinde görülen çok şekillilik, bu eklerin henüz tamamlanmakta olan bir fonemik yarılmının ürünü olduğunu göstermektedir. Bu dönemde, dil henüz en az çaba yasası gereğince, diğer farklı şekiller üzerinde

türevler oluşmuştur. Bu fonemleri taşıyan alomorflardan biri asli şekli koruyan $*(I)n$, diğeri ise $+(I)G$ 'dir.

Eskicil $*(X)n$ ilgi hâli ekinin bitiş ünsüzünün fonemik yarılmaya uğramasıyla ortaya çıkan $+(I)n$, gramatik kararsızlık hâlindeki bir ilgi hâli eki durumunda kalmıştır.¹⁷ Ferhat Karabulut'un da ifade ettiği gibi bir morfem ancak işlevini kaybettiği zaman ikinci bir işlev kazanır (2017: 115). Bu durum eskicil şeklin tamamen yok olduğu anlamını taşımamaktadır. Eskicil ilgi hâli ekinin yaşadığı görevsel parçalanmada da bu ilke kendini göstermektedir. Öyle ki, Eski Türkçe öncesinde fonemik yarılmaya uğrayan eskicil ilgi hâli ekinin asli şeklini devam ettiren $+(I)n$ türevi, az sayıda örnekte de olsa kullanılmaya devam etmiştir. Yukarıdaki tasarım açısından bakıldığında asli şekli devam ettiren bu türevin 3. kişi iyelik ekleriyle kullanımı sonucunda -hece tekleşmesi yoluyla- ortaya $+Ø$ belirtme hâli eki çıkmıştır.¹⁸

üstünlük kuracak alomorfu tayin etmemiştir. Aynı zamanda, Eski Türkçede ilgi hâli ekinin fonosemantik değişimini örnekleyen birçok yapı T. Tekin tarafından ifade edilmiştir (2013b: 159).

¹⁷ Ana Altaycadaki $*(X)n$ ilgi hâli ekinin yarılmalarıyla ortaya çıkan $*(I)ng$ biçimi belirtme hâli fonksiyonuna doğru evrilmiştir. $+(I)ng$ biçimi, Eski Türkçe ile Ana Türkçe arasında yeniden fonemik yarıma sürecine girmiş ve Eski Türkçede ekin bitiş ünsüzü tamamen yarılmıştır. Bu birincil $*(I)ng$ morfemi, eskiyi devam ettiren şekil olan $+(I)n$ 'ın daha sonraki bir dönemde yarılmalarıyla ortaya çıkan ikincil $+(I)ng$ ile karıştırılmamalıdır. Nitekim bu ikincil $+(I)ng$ Orhun Türkçesinde ilgi hâli eki olarak gördüğümüz morfemdir.

¹⁸ Eskicil 3. kişi zamirinden tüvelendiğini düşünülen Orhun Türkçesindeki $+(s)i(n)$ 3. teklik kişi iyelik eki ile $+(I)n$ arasında fonetik bağlamda benzerlik vardır. Bu durumda 3. teklik kişi iyelik ekine $+(I)n$ belirtme hâli eki ulandığında bu iki ek birbirine karışmış, sonuç olarak son hece önceki hecenin içerisinde erimiş, böylece hece tekleşmesi meydana gelmiştir: $+(s)i(n) + *(I)n > +(s)in+Ø$. Bu gelişim sonucunda, 3. teklik kişi iyelik ekinin son sesinde bulunan ancak 3. teklik kişi iyelik eki son morfem durumundayken eriyen /n/, hece tekleşmesine uğrayan $+(I)n$ sayesinde kendisini korumayı başarmıştır. Çünkü bu erime ortaya $+Ø$ belirtme hâli ekini çıkarmıştır. $+Ø$ belirtme hâli eki 3. teklik kişi iyelik ekinin dışındaki yapılara analogi yoluyla

Türk lehçelerinde $*(I)n$ yapısının son sesinin nasıl damaksılaştığı konusu çözülmesi gereken bir başka husustur. Tekin'e göre, *biziye* “bize” ve *siziye* “size”, $*bizi\eta-ge$ ve $*sizi\eta-ge$ biçimleri, orijinal $*bizin-ke$ ve $*sizin-ke$ şekillerine dayanır (2013b: 160). Yani /n/ burada /k/ ile etkileşmiş, dil içerisinde bir analogi oluşturmuş ve bu durum /n/>/η/ gelişimini tetiklemiştir. Bu değişimin mümkün olduğunu söyleyen diğer araştırmacılar Martti Räsänen ve Saadet Çağatay'dır. Onlara göre, /η/ Türkçede /g, m, n, v, y/ sesleri ile değişim içerisinde (Aktaran: Ağca 2012: 71).

Yukarıdaki izahlardan da anlaşılacağı üzere, bu ek Eski Türkçeye ulaşmadan önce Ana Türkçede hâlâ $*(I)n$ biçimindedir. Henüz Eski Türkçeye ulaşmadan, $*(I)n$ yapısı fonemik yarılmaya uğrayarak $+(I)G$, $+(I)n$ yapılarını ortaya çıkarmıştır. Daha sonra $+(I)n$ yapısının sonundaki ünsüz damaksılaşarak Orhun Türkçesindeki ilgi hâli ekini meydana getirmiştir, $+(I)G$ ise belirtme hâli eklerinin temelini oluşturmuştur.

---

bulaşmıştır. Bu bulaşma sonucunda Eski Türkçenin ilk dönemlerinde 1. ve 2. kişi iyelik eklerinde görülen belirtme işlevindeki eskicil $+(I)n$ ilgi hâli eki zamanla kullanımdan düşmüştür. Çünkü 3. teklik kişi iyelik ekindeki ses hadisesi sonucunda oluşan $+(I)n$ ile bağlantılı $+\emptyset$ belirtme hâli eki analogi yoluyla bu iyelikli yapılarıdaki $+(I)n$ ekinin yerini almıştır. Aynı zamanda Eraslan'ın Eski Uygur Türkçesinde 3. kişi zamirinden sonra belirtme hâli eki olarak hâlâ kullanılmaya devam ettiğini söylediği $+(I)n$, bu durumda bir belirtme hâli eki değildir:

“T(e)ngri yiri-n esengüsin birti.” (Tanrı ülkesini ve esenliğini verdi.)

Eraslan'a göre bu cümledeki “yir” ismine eklenen +n bir belirtme hâli ekidir (2012: 139). Oysaki “yer” kelimesine eklenen +in 3. teklik kişi iyelik eki olup buradaki belirtme hâli eki Gülsevin'in Eski Anadolu Türkçesinde devam ettiğini söylediği $+\emptyset$ belirtme hâli eki ile aynıdır (Gülsevin 2011: 12-13). Yani bu tasarıma göre Eski Uygur Türkçesinde $+(I)n$ şeklinde iyelikli yapılara ulandığı düşünülen belirtme hâli eki 3. teklik kişi iyelik ekidir. Bu yapıların sonunda $+\emptyset$ belirtme hâli eki vardır.

b.3.1. Belirtme Hâli Eklerinin Girişindeki /n/ Fonemi

Ana Altaycada oluşmaya başlayarak İlk Türkçeye kadar ulaşan $*(I)n$ yapısının içerisinde bulunan /n/'deki fonemik yarıлма süreci Ana Türkçede de devam etmiştir. $*(I)n$ yapısındaki ünsüz, Ana Türkçeden sonra uğradığı yarılmayla temelde iki şekil ortaya çıkarmış olmalıdır. Daha önce de belirtildiği gibi bunlardan biri asli şekil olan $+(I)n$, diğeri ise $+(I)G$ 'dır. Henüz Eski Türkçeye ulaşmadan, $+(I)G$ türevindeki ses tekâmülü devam etmiş, $+(I)g$, $+nI$ yapıları bu tekâmülün bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Eski Türkçedeki $+nI$ belirtme hâli eki, Eski Türkçedeki “m(e)ni, b(e)ni, s(e)ni, anı” yapılarından hece bölünmesi ve analogi yoluyla türemiştir. Daha Eski Türkçede $+(I)G$ belirtme hâli ekinin sonundaki ünsüz, kullanıma bağlı aşınmayla (gramatik erozyon) şahıs zamirlerine eklenen alomorflarda erimiştir.¹⁹ Şahıs zamirlerine eklenen belirtme hâli ekinin oluşturduğu yapılarda meydana gelen hece bölünmeleri sonucunda, bu yapılardaki son heceler; “ni” (me-“ni”, bi-“ni” gibi) şeklinde sesletilmiştir.

Görüldüğü gibi $+(I)G$ türevindeki /G/'de üzerinde oluşan ses değişimleri, şahıs zamirlerinde $+(I)G$ 'dan türevlenen $+nI$ ve $+I$ belirtme hâli eklerini ortaya çıkarmıştır.

$+nI$ belirtme hâli ekinde rastlanılan analogik bulaşma ekte donma şeklinde oluşmuş, herhangi bir yardımcı ses görevi taşımamıştır. Orhun Yazıtları'ndaki “bizni” ifadesi bunun en açık kanıtıdır (Başdaş 2009: 634). Görüldüğü gibi burada /n/'nin yardımcı ses olması için yüzey yapıda hiçbir neden yoktur. Ayrıca $+(I)G$ yapısı ünlü ile biten yapılardan sonra önündeki yardımcı ünlü olmadan kullanılmıştır.

¹⁹ Yani ortaya “menig, senig” vb. yapılar çıkmamış; bu ekleşme sonrasında “meni, seni” vb. yapılar oluşmuştur.

Böylece Eski Türkçe için belirtme hâli eklerinin ekleşme uyumsuzluğu yaşaması söz konusu olmamıştır.

Kıscacası Eski Türkçede belirtme hâli ekinden önce kullanılan /n/ yardımcı bir ünsüz veya zamir /n/'si olarak bilinen /n/ değildir. Bu /n/ fonemi, şahıs zamirlerinin son sesinin²⁰ belirtme hâli ekine bulaşmasıyla ortaya çıkmıştır. Eski Uygur Türkçesinden itibaren zamir dışındaki tüm yapılara yayılmıştır. O hâlde bu /n/ sesini, bulaşma bir ses olarak kabul edip Eski Türkçe için belirtme hâli ekine dâhil etmek gerekmektedir. Bu bulaşma ses, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinin bir kısmında belirtme hâli ekinin tüm alomorflarına bulaşmış ve bu alomorflarda donmuştur. Örneğin Kırgız Türkçesinde, açık kelime tabanlarına eklenen belirtme hâli eki daima +nI ve +nU biçimindedir (Özeren 2016: 747).

Bugünkü Türkiye Türkçesinde belirtme hâlinin başında kullanılan bulaşmış bir /n/ sesi yoktur. (kapı+y+ı, kapı+sın+ı) 3. kişi iyelik ekiyle belirtme hâli ekinin arasına giren /n/, iyelik ekine dâhildir. Bu sesin, birçok araştırmacı tarafından morfolojik olarak ekten ayrılarak zamir /n/'si olarak adlandırıldığı daha önce belirtilmiştir.

b.3.2. İlgi Hâl Ekinin Girişindeki /n/ Fonemi

Eskicil *+(I)n ilgi hâli ekinin bir diğer türevi bitiş sesi olan /n/'nin damaksılaşmasıyla oluşmuştur. Bu ekin sonundaki diş eti sesi olan /n/ damaksılaşarak /ŋ/'ye dönüşmüştür. Bu gelişim sonucunda Eski Türkçedeki +(n)Iŋ ilgi hâli eki ortaya çıkmıştır.

Eski Türkçede kullanılan ilgi hâli eklerinin giriş sesinde rastlanan /n/, tıpkı +nI belirtme hâli ekinde olduğu gibi “bulaşmış /n/”dir. Orhun Türkçesinde açık hece tabanları hariç /n/ sesi

---

²⁰ Bu ses zamir /n/'si olarak bilinen sesin de kökü olan teklik kategorisi ekidir. Ancak Ana Türkçe ve sonrasında bu /n/ tam anlamıyla şahıs zamirleri ve 3. kişi iyelik ekiyle kalıplaşmıştır.

kullanılmazken, Eski Uygur Türkçesiyle birlikte /n/ ilgi hâli ekinin tüm alomorfalarına yayılmıştır. Öyleyse, Eski Türkçede aslen giriş ünlüsüyle kullanılan bir ek olan ilgi hâli eki, açık hece tabanlarına eklendiğinde arada oluşacak ses uyumsuzluğunu “me-niñ”, “se-niñ” ve “a-niñ” gibi şekillerden analogi yoluyla alıntılanan /n/ sesi ile önlemiştir (T. Tekin 2013b: 160).

Kısacası, bu /n/ sesi Orhun Türkçesi için kısmi yardımcı ses özellikleri gösteren bir bulaşmış sestir. Ancak yardımcı ses olarak asla genelleşememiş, Eski Uygur Türkçesinde bu /n/ fonemi yayılımını genişleterek yardımcı seslik özelliklerini tamamen yitirmiş, bulaşmış bir fonem olarak ekte donmuştur.

Sonuç

Bu makalede, zamir /n/'sinin Altay dilleri ve bu dillere ait lehçelerde barındırdığı alofon envanteri tespit edilmiş, ayrıca bu alofonların fonolojik özellikleri saptanmıştır. Buna göre [n, ɲ, ŋ, m, ɱ, Ø] alofonlarını ihtiva eden Türkolojideki adıyla zamir /n/'si, Türkiye Türkçesinde ve Eski Türkçede bir diş eti ünsüzüdür.

Bu çalışmada, Türk lehçeleri için zamir /n/'sinin /n/ > /ŋ/ > /Ø/ gelişimine tabi olarak eridiği tespit edilmiştir. Yani derin yapıya inildiğinde zamir /n/'si tüm Türk lehçelerinde mevcuttur, Türk lehçeleri için zamir /n/'sinin olmamasından değil yüzey yapıda erimesinden bahsedilebilir. Nitekim Yakut Türkçesinde bu ses tamamen erimiş (/n/ > /ŋ/ > /Ø/ gelişimi ile) ve yalnızca bazı zamir çekimlerinde donuk hâlde kalmıştır. Ayrıca Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesinde, yine Kırgız Türkçesinin bazı ağızlarında /n/ > /ŋ/ > /Ø/ gelişimine derin yapıda rastlanmaktadır. Çünkü /n/ bu ağız ve lehçelerde erime sürecini tamamlamış, yüzey yapıda işaretlenmemeye başlamıştır. Zamir /n/'sine ait ses gelişiminin geçiş sesi olan /ŋ/'ye Kırgız Türkçesi ve Kazak Türkçesinde rastlanmaktadır. Kırgız ve Kazak Türkçesinde zamir /n/'si

olarak bilinen yapı, /n/ fonemini aşındırıcı özelliği olan /t, d/ yanında /ŋ/ fonemi ile sesletilmektedir.

Yakut Türkçesinde “kini” zamirine ayrılma hâli eki ulandığında ortaya çıkan /-t-/ sesi (kini+tten gibi), zamir /n/'sinin Yakut Türkçesinde karşılaşılan alofonlarından biri değildir. Yakut Türkçesinde ayrılma hâli eki ünlü ve diftonglardan sonra +ttan, +tten, +tton, +ttön biçiminde olup, bu /-t-/ salt 3. kişi iyelik ekleri ve zamirlerden sonra ortaya çıkmamaktadır. Yakut Türkçesindeki ayrılma hâli ekinden önce kullanılan /-t-/, Genel Türkçedeki zamir /n/'si olarak bilinen ses ile eş değer değildir.

Genel Türkçedeki belirtme ve ilgi hâli ekleri Talat Tekin ve Ramstedt'in belirttikleri gibi Ana Altaycada bulunan eskicil *+(X)n ilgi hâli ekine dayanmaktadır. Bu makalede, belirtme ve ilgi hâli eklerinin zamir /n/'si ile ilişkisinin sorgulanabilmesi amacıyla eskicil *+(X)n ilgi hâli eki fonem teorisine uygun olarak çözümlenmiş, bu amaçla fonemik yarıma tablosundan yararlanılmıştır. Elde edilen bilgiler, daha önce yapılan çalışmalarla karşılaştırılmış, literatürdeki muhtelif araştırmacılar tarafından ileri sürülen bazı görüşlerin fonem teorisi yoluyla elde edilen sonuçlarla tutarlılığı doğrulanmıştır. Bu çalışmada fonemik ve fonolojik bulgularla uyumlu olacak şekilde şu sonuç ve doğrulamalara ulaşılmıştır:

Eskicil *+(X)n ilgi hâli ekinin Ana Türkçede fonemik yarılmaya uğramasıyla oluşan şekiller, kelime tabanlarıyla ulanmaları esnasında yaşadıkları fonetik imkânsızlıklar neticesinde /n/ sesini; “ben”, “sen” ve “an+” yapılarının sonunda donuk hâlde bulunan eskicil teklik kategorisi ekinden analogi yoluyla edinmiştir. Bu bağlamda:

Eski Türkçedeki +nI belirtme hâli eki, Eski Türkçedeki “m(i)ni, b(e)ni, s(e)ni, anı” yapılarından hece bölünmesi ve analogi yoluyla sabit giriş ünsüzü olan /n/'yi edinmiştir. Yani Eski Türkçede belirtme hâli ekinden önce kullanılan /n/ yardımcı ses değildir. /n/ giriş ünsüzü, Eski

Uygur Türkçesinde zamirlerle ulanmayan tüm belirtme çekimlerine yayılmıştır.

Eski Türkçede kullanılan ilgi hâli eklerinin giriş sesinde rastlanan /n/, tıpkı +nI belirtme hâli ekinde olduğu gibi “bulaşmış /n/”dir. Orhun Türkçesinde açık hece tabanları hariç /n/ sesi kullanılmazken, Talat Tekin’in de belirttiği gibi “me-niñ”, “se-niñ” ve “a-nıñ” kullanımlarındaki hece bölünmesinin etkisiyle Eski Uygur Türkçesi ve birçok çağdaş lehçede bu /n/ fonemi, ilgi hâli ekinin tüm alomorflarına yayılmıştır.

Eraslan’a göre, Türkçede zamir /n/’sinin aitlik ekinde sonra kullanımı, Eski Türkçe sonrasında ortaya çıkmış asli olmayan bir hadisedir. Bu bilgi değerlendirildiğinde, zamir /n/’sinin aitlik ekinde sonra kullanımının semantik analogi yoluyla geliştiği anlaşılmaktadır.

Kıscası, ilgi hâli, belirtme hâli ve aitlik ekinde görülen /n/, zamir /n/’si olarak bilinen ve aslında eskicil bir teklik kategorisi eki olan -zamirlerin sonunda donuk olarak yaşayan- *+n ekinin analogisiyle ortaya çıkmış “bulaşmış bir ses”tir. Ayrıca ilgi ve belirtme hâli ile aitlik eklerinin girişindeki /n/ sesi ile zamir /n/’si olarak bilinen ses arasında fonolojik olarak belirgin bir fark yoktur.

Schönig’in, eskicil bir teklik kategorisi eki olan *+n morfeminin kişi ve işaret zamirleri ile 3. kişi iyelik ekinde donmasıyla zamir /n/’si olarak bugünkü lehçelere taşındığına dair fikri, Türkçenin fonemorfolojik tarihine uygundur. Yani zamir /n/’si köken olarak aslında bir teklik kategorisi ekidir. Altay dillerinde bu görüşü destekleyen birçok kanıt vardır. Bu görüş uyarınca, zamir /n/’si bir yardımcı ses değildir; kişi ve işaret zamirleri ile 3. kişi iyelik ekinde eskicil bir kalıntı olarak yaşamaktadır.

Kaynaklar

- Ağca, Ferruh (2012). “Eski Türkçe Eserlerde /η/ ~ /g/ Değişikliği Üzerine”. *Türkbilig*, S. 23, s. 69-82.
- Alyılmaz, Cengiz (2011). “Zamir n’si Eski Bir İyelik Ekinin Kalıntısı Olabilir mi?”. *Türk Gramerinin Sorunları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 515-527.
- Arslan, Anıl (2018). “Türkçe Organ Adlarının Sonunda Yer Alan -n Ünsüzünün İşlevi”. *International Journal of Humanities and Education*, C. 4, S. 7, s. 297-312.
- Aslan, Sema (2003). “Türk-Mogol-Tunguz Dillerinde 3. Kişi Bildiricileri ve Zamir n’si Problematikliği”. *Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, C. 5, S. 2, s. 93-113.
- Bang, Willy (2016). “Altayca Kelime Sonu –N Sesi Üzerine”. Çev: Hakan Yaman, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 35, s. 457-462.
- Banguoğlu, Tahsin (2000). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Başdaş, Cahit (2009). “Orhun Abidelerinde İyelik, Belirtme ve Yükleme Hâli”. *Turkish Studies*, C. 4, S. 8, s. 623-643.
- Başdaş, Cahit (2014). “Türkçede Üçüncü Şahıs İyelik Eki ve Zamir N’si”. *International Journal of Social Science*, S. 30, s. 147-161.
- (2008). “Türkçede İyelik-Yükleme Sorunu Dede Korkut Örneği”, *Turkish Studies*, C. 3, S. 1, s. 6-13.
- Brinton, Laurel ve Donna Brinton (2010). *The Linguistic Structure of Modern English*. Amsterdam: John Benjamins.

Bergamalı Kadri (2002), *Müeyyiretü'l-Ulûm (Giriş-Metin-Sözlük-Terimler Dizini-Tıpkıbasım)*. Haz: Esra Karabacak, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Canepari, Luciano (1992). “IL MaPI Manuale di Pronuncia Italiana”. *Handbook of Italian Pronunciation*, Bologna.

Catford, John (1977). *Fundamental Problems in Phonetics*. Bloomington: Indiana University Press.

Choi, Han-Woo (1991). “Ana Altayca İyelik Zamiri *n”. *Türk Dilleri Araştırmaları*, Ankara, s. 191-196.

----- (1991b). “Korece ile Türkçenin Durum Eklerinin Karşılaştırılması”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi*, C. 35, s. 35-47.

Crystal, David (2008). “Oblique”. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*, Oxford: Blackwell, s. 337.

----- (2018). *Dilin Kısa Tarihi*. Çev: Tufan Göbekçin, İstanbul: Alfa.

Demir, İmdat (2014). “Türkçede Belirtme-Yönelme Hâli Ekleri ve Güneybatı Anadolu Ağızlarındaki Kullanımları”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 16, S. 1, s. 129-147.

Deny, Jean (1941). *Türk Dili Grameri Osmanlı Lehçesi*. Çev: Ali Ulvi Elöve, C. 2, Ankara: Maarif Matbaası.

Ege, Pınar (2010). “Türkçedeki Ünsüzlerin Edinimi – Bir Norm Çalışması”. *Türk Psikoloji Dergisi*, C. 25, S 65, s. 16-39.

Eker, Süer (2004). “Talat Tekin Makaleler I, Altayistik”. *Bilig*, S. 29, Bahar, s. 228-235.

Eraslan, Kemal (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ercilasun, Ahmet Bican (2000). “Türkiye Türkçesinde Yardımcı Ses”. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 585, s. 219-225.

Erdal, Marcel (2004). *A Grammar Of Old Turkic*. Leiden: Brill.

Ergin, Muharrem (2008). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.

Gemalmaz, Efrasiyap (1978). *Erzurum İli Ağızları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

----- (1996). “Türkçede İsim Tamlamalarının Derin Yapısı”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 4, s. 165-172.

Grönbech, Kaare (2011). *Türkçenin Yapısı*. Çev: Mehmet Akalın, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gülsevin, Gürer (2011). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hamann, Silke (2014). “Phonological Changes”. *The Routledge Handbook of Historical Linguistics*, Londra: Routledge, s. 249-263.

Johanson, Lars (2015). “The Turkic Languages”. *The History of Turkic*, Ed: Lars Johanson ve Eva Csato, Londra: Routledge, s. 81-125.

Karabulut, Ferhat (2017). “Fonemik Yarılma ve Fonemik Birleşme: Lamdasizm-Rotasizm Analizinde Fonem Teorisinin Yeri”. *Türkiye Türkçesi Ses ve Şekil Bilgisi Bildiriler (31 Ekim – 1 Kasım 2014)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 115-136.

Karaörs, Metin (2005). “Ders Kitaplarındaki Yardımcı Seslerle İlgili Bilgi Yanlışları”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 19, S. 2, s. 27-36.

Kerimoğlu, Caner (2007). “Orhun Abidelerinde 3. Kişi İyelik Ekinden Sonra Yükleme Hâli Eki Kullanıldı mı?”. *Turkish Studies*, C. 2, S. 3, s. 322-331.

Korkmaz, Zeynep (2017). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

----- (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Laver, John (2003). “Linguistic Phonetics”. *The Handbook of Linguistics*, Cornwall: Blackwell.

Menges, Karl (1968). *The Turkic Languages and Peoples*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Nathan, Geoffrey (2008). “Phonology: A Cognitive Grammar Introduction”. *Cognitive Linguistics in Practice*, C. 3, Amsterdam: John Benjamins.

Ödemiş, Zeynel (2017). “Tuva Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde İsimlerde Sayı (Teklik-Çokluk) Kategorisine Bir Bakış”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, C. 6, S. 3, s. 1443-1457.

Özdemir, Hakan (2014). “III. Teklik Kişi İyelik Eki +(s)I* ve Zamir n’si Üzerine Bir Değerlendirme Denemesi”. *Dil Araştırmaları*, S. 14, s. 137-145.

----- (2015). “Eski Türkçede İlgı ve Belirtme Durum Ekleri Üzerine”. *Dil Araştırmaları*, S. 16, s. 121-132.

----- (2015). “Nazal Ünlü ve Zamir N’si Üzerine”. *SOBİDER Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 4, s. 130-139.

Özeren, Mehmet (2016). “Kırgız Türkçesi Ağızlarında Hâl Eklerinin Kullanımı”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 56, s. 739-766.

Pike, Kenneth (1967). “Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behavior”. *Janua Linguarum Series Maior*, C. 24, Paris: Mouton.

Rafel, Joaquim (1999). *Aplicació al Català Dels Principis de Transcripció de l'Associació Fonètica Internacional*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

Solntseva, Nina ve Vadim Solntsev (1996). "Genitive Case in Altaic Languages and in Some Languages of Southeast Asia". *Mon-Khmer Studies*, C. 25, s. 255-262.

Tekin, Şinasi (1992). "Eski Türkçe". *Türk Dünyası El Kitabı*, C. 2, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 69-120.

Tekin, Talat (2013). *Makaleler 1: Altayistik*. Ed: Emine Yılmaz ve Nurettin Demir, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

----- (2013b). "Türkçe İlgi Hâli Ekinin Kökeni Üzerine". Çev: Gökçen Bilgin, *Dil Araştırmaları*, S. 13, s. 157-162.

----- (2016). *Orhun Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Temir, Ahmet (1955). "Türkçe ve Moğolca Arasındaki İlgiler". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 13, s. 1-25.

Sultanzade, Vügar (2014). "Zamir n'sinin Kaynağı Hakkında". *Dil Araştırmaları*, S. 15, s. 95-104.

Yavuzarslan, Paşa (2011). "Türk Dilinde Kişi Eklerinin Tarihsel Değişimi ve Gelişimi". *Dil Bilimi, Dil Bilgisi ve Dil Eğitimi*, C. 2, s. 1953-1966.

Yılmaz, Yakup (2012). "Zamir /n/'si ve /y/ Yardımcı Ünsüz Karışıklığı: 'Kırklareli'ne mi, Kırklareli'ye mi?' Demeli". *Turkish Studies*, C. 7, S. 3, s. 2761-2777.

Görsel Kaynaklar

Szigetvári, Péter. “Foundations of Phonology”, Eötvös Loránd University, web: <http://seas3.elte.hu/foundations/01.pdf> (Erişim Tarihi: 03.06.2019).

IPA Sembolleri

∅	alofon
//	fonem
‘	SIZICI SES
dz̄	SIZICI ÖTÜMLÜ DIŞ ETİ ÜNSÜZÜ
ɫ	art damaksıl dış ünsüzü
m̥	çift dudak /m/'si
ɲ	dil palası-diş yuvası ünsüzü
ŋ	damak /n/'si
ɲ̃	ön damak genizsi ünsüzü (palatal /n/) ²¹
ŋɡ̃	/n/ ve /g/ fonemik birleşmesi
ɾ	damaksı ön dış eti ünsüzü
s̥	SIZICI /s/
ʃ	Çuvaş Türkçesinde /ʃ/'ye yakın (LTA'da) ötüksüz ıslıklı üst damaksıl ünsüz (IPA: /ʃ/)
ɕ	ötüksüz damak önü ıslıklı fonem
ts̄	ötüksüz yarı kapantılı (patlamalı-sızmalı) dış yuvası ünsüzü

²¹ Gülsevin, Özeren ve Başdaş'tan yapılan alıntılarda damak /n/'si olarak kullanılmıştır.

EXTENDED ABSTRACT

Here in this article, pronominal /n/ was examined not only in terms of the morphological history of the sound it contains but also its phonological background by utilizing the opportunities of phoneme theory. In addition, the pronominal /n/ was evaluated separately for the various locations where it was used. Thus, in the context of generative grammar, the pronominal /n/ and the archaic uniqueness category suffix (*+n) in the Main Altai Era were compared in terms of structure. Thus, it is aimed to obtain new information about the morphological and phonological history of the pronominal /n/.

In Turcology, the phoneme that arises where both third-person pronouns and third-person possessive suffixes are connected with case suffixes is called pronominal /n/. The pronominal /n/ is also used before the case suffixes following the ownership suffix +ki. In addition to historical Chagatai Turkish, it is not used pronominal /n/ in the surface structure of today's Uzbek, Yakut and Uighur dialects. The pronominal /n/ is productive in other Turkish dialects.

So far, eleven different views have been proposed about the origin of the pronominal /n/. It is known that the first views about the pronominal /n/ were expressed by Kadri of Bergama, one of the 16th century linguists. According to him, the pronominal /n/ is not an auxiliary consonant; it's a morpheme that has been melted in the historical period.

As phonological, the pronominal /n/ shows an alveolar consonant feature in Turkey Turkish and Old Turkish. The pronominal /n/ has a number of allophones in Altaic languages. These allophones are: [m, ŋ, n, ɲ, ŋ]. In Turkish dialects, the pronominal /n/ have [n, ɲ, ŋ] allophones and It's subject to /n/ > /ɲ/ > /Ø/ grammatical development. In studies conducted, claims have been made that pronominal /n/ is a morphological relic associated with archaic third-person pronoun. There were also ideas that the pronominal /n/ was an auxiliary phoneme. However, the pronominal /n/ cannot be considered as an auxiliary consonant. Because auxiliary consonants have the task of removing phonemic disharmony. Thus, it is also used where there is no pronominal /n/ phonemic disharmony. For example, in the "araba+sı+n+da" (in his car) structure, there is no a phonetic difficulty to connect the +sı suffix and +da suffix.

The pronoun /n/ is a morphological residue, in this direction it's possible to find a wide range of evidence from Altai languages to historical or contemporary Turkish dialects. In Old Turkish, the roots of "an+, in+, in+" in the structures such as "ani, andan, ıyaru, inçe, angar, ayar" which appeared in the conjugations of the third-person pronoun are the first known examples of etymologically related

pronominal /n/. The pronominal /n/, as Schönig stated, is an archaic singular category suffix as origin. This archaic suffix is take a fixed form with some pronouns (person and sign pronouns) and third-person possessive suffixes in the historical process. There is no phonologically significant difference between /n/ phoneme and the pronominal /n/ at the entry of genitive and accusative case suffixes. The archaic singular category suffix has been molded with person pronouns ("be+n ~ me+n", "se+n" and "a+n+ ~ ı+n ~ i+n"). Thus it has been transmitted to genitive and accusative case suffix through syllable division and analogy. According to Eraslan, the use of pronominal /n/ with +ki pronominal (mixed) suffix appeared after Orkhon Turkish. When this information is evaluated, it is understood that the use of the pronominal /n/ after the suffix is developed through semantic analogy. So, consonant which finded in enter of genitive and accusative case suffix is frozen and a secondary /n/ phoneme.

As a result, the /n/ phoneme at the junctions of the suffixes has different phonological developments. This sound is a primary dull residue in some locations and a secondary and frozen sound in others. The pronominal /n/, which can be traced in all Altaic languages, is the remnant of an archaic uniqueness-singular category.